

Inhoudsopgave

Noot van de vertalers	9
Voorwoord	11
Afkortingen	15
Inleiding	17
I. Biografie van Willem van Saint-Thierry	17
1. Jeugd en opvoeding	17
2. Benedictijn van Sint-Nicasius te Reims	18
3. Abt van Saint-Thierry (1120-1135)	20
4. Cisterciënzermonnik te Signy (1135-1148)	23
4a. Het conflict met Abaelardus	25
4b. Het bezoek aan de Mont-Dieu	26
5. Dood en zaligverklaring	27
II. De spirituele leer van Willem	28
1. In de denkwaditie van de kerkvaders	28
2. Drie thema's die Willem put uit Origenes	30
2a. Vergoddelijking van de menselijke natuur	31
2b. De drie stadia van het geestelijk leven	31
2c. De eigen en typische kennis van de liefde	33
3. Originaliteit van Willems theologie	34
4. Trinitaire beschrijving van het goddelijk mysterie	34
5. De beschrijving van de eenheid tussen de minnende mens en God	35
6. Fenomenologie van het mystieke schouwen	38
7. Naar een nieuw mensbeeld	46
8. Invloed en nawerking van Willem van Saint-Thierry	47
III. De <i>Meditaties</i>	49
IV. De <i>Gulden Brief</i>	50
1. Inhoud van de <i>Gulden Brief</i>	50

2. Brief en traktaat	51
3. Omvormingsproces in drie stadia	52
3a. <i>Animalitas</i> (41–80/90–93/140/169–186)	53
3b. <i>Rationalitas</i> (187–248)	55
3c. <i>Spiritualitas</i> (249–300)	56
4. Succes van de <i>Gulden Brief</i>	60
V. Het <i>Leven van Bernardus</i>	61
1. Eerste van vijf boeken	61
2. Twee recensies van de <i>Vita prima sancti Bernardi</i>	64
3. Willems ervaring met Bernardus als kenbron van zijn <i>vita</i>	65
4. De <i>Fragmenta</i> als bron voor de <i>Vita prima</i>	68
5. Een hagiografisch geschrift	69
Tekst <i>Meditaties</i>	73
Meditatie 1	75
Meditatie 2	82
Meditatie 3	90
Meditatie 4	100
Meditatie 5	110
Meditatie 6	119
Meditatie 7	131
Meditatie 8	136
Meditatie 9	144
Meditatie 10	152
Meditatie 11	158
Meditatie 12	172
Tekst <i>Gulden Brief</i>	187
Proloog	189
Willem aan de broeders van Mont-Dieu:	
algemene inleiding	195
Thema 1: mystiek van de cel	205
Samenvatting van de drie stappen van het geestelijk leven	211
Het begin van de animale mens: volkomen gehoorzaamheid	213
Vooruitgang van de animale mens: het lichaam dienstbaar maken	222

Thema 2: mystiek van de arbeid	226
Volkomenheid van de animale mens: de goede gewoonte wordt genoeglijk	230
Thema 3: stabiliteit beoefenen in de cel	232
Thema 4: aanbevolen oefeningen voor de kluizenaar	235
Thema 5: rekrutering, bouwen en levensonderhoud	248
Vervolg van de volkomenheid van de animale mens: het gebed	260
Tweede samenvatting van de drie stadia en hun wisselwerking	267
Het begin van de redelijke mens: de ziel opent zich voor God	270
Vooruitgang van de redelijke mens: ontwikkeling van de deugd	276
Volkomenheid van de redelijke mens: de goede wil wordt liefde	283
Het begin van de spirituele mens: van het hoofd naar het hart	289
Vooruitgang van de spirituele mens: de goddelijke contemplatie	296
Volkomenheid van de spirituele mens: naar sprekender gelijkenis	299
Hymne op de levende God	306
Tekst <i>Leven van Bernardus</i>	309
Proloog van Willem van Saint-Thierry, monnik van Signy, op het leven van Bernardus, eerste abt van Clairvaux	311
1. Jeugd en bekering (1090-1113)	314
2. Intrede te Cîteaux en noviciaat (1113-1115)	336
3. Stichting en begintijd van Clairvaux (1115-1130)	345
4. De wonderen die Bernardus deed	369
5. In het aanschijn van ziekte en dood	381
6. De visser Gods	385
Naschrift van Dom Burchard, abt van Balerne	398

Bibliografie	401
Registers	408
De vertalers	443

Voorwoord

Door Remi Heyse ocso

Monnik van de Sint-Sixtusabdij in Westvleteren

Wie wil gaan delven in teksten die eeuwen geleden geschreven zijn, stoot in een eerste fase veelal op ontgoocheling. Dat is in elk geval mijn ervaring. Tijdens mijn noviciaat maakte ik mij op om Bernardus van Clairvaux te gaan lezen. Op een stoel, middenin het bos, ging ik aan de slag. Drie dagen, hooguit, heeft het geduurd. De agressieve muggen dreven mij het bos uit. En ook de taal van Bernardus bleek niet in staat mij in het hart te raken. Mijn novicemeester kon zijn lol niet op, daar hijzelf het Latijn van Bernardus kronkelig en ongenietbaar vond. Ja, wat moet je dan doen? Je probeert je te behelpen met vertalingen. Geloof mij, die waren toentertijd nog onmogelijker dan het Latijn. Ikzelf heb dan mijn aandacht verlegd naar Aelred van Rievaulx. Die bleek wel in staat mijn hart te raken. Overigens ging ik ook weleens snuisteren in de *Meditaties* van Willem van Saint-Thierry.

Een poos later verscheen dan de *Gulden Brief* van Willem in Sources Chrétiennes. Dat bleek raak. Misschien minder honingvloeiend, maar, althans voor mij, helderder en steviger. Willem van Saint-Thierry dus. Wie Willem is en wat hij ons wil duidelijk maken, wordt magistraal uiteengezet in de inleiding op deze uitgave. Ik ga niet stuntelen door daar nog wat aan toe te voegen. Misschien toch even zeggen dat niet de *hele* Willem door iedereen te smaken valt. Elke lezer benadert een auteur vanuit zijn eigen mentale structuren en interesses. Dom André Louf bijvoorbeeld, zelf een leven lang gelokt door het *orientale lumen*, noemde Willem graag 'een brug tussen Oost en West; een te weinig ontgonnen oecumenische goudmijn'. Ikzelf ben nogal geïntrigeerd door wat Willem over de Heilige Geest te zeggen heeft. Ik ben monnik en wil met God bezig zijn. Maar daar begint meteen het probleem. Je hebt het drie-ene mysterie van God, maar je hebt ook de mens. Wat hebben die twee met elkaar te maken? Bestaat er zoiets als een levende relatie tussen beiden? Precies op dat punt zal Willem de Geest situeren. Hij is de *Agens* die de mens beetje bij beetje binnenzuigt in de wieling van God, zodat de

mens zich finaal in God zelf gaat situeren. ‘Eenheid van geest’ is de term daarvoor. In het Oosten heet dat: *theósis* (*deificatio*, vergoddelijking).

Ik word niet enkel aangesproken door wat Willem schrijft, maar ben ook geraakt door zijn leven zelf, zoals ik dat meen te zien. De *kairos* van zijn leven zal zich wel situeren in zijn ontmoeting en vriendschap met Bernardus. Hoelang heeft hij in dit hooggebergte kunnen vertoeven? Alras moest hij vaststellen dat deze vriend te groot was voor hem. Bernardus had een veel groter bereik nodig. Willem heeft daaronder geleden. *Ut plus amans, minus diligar*, ‘mijn liefde is groter dan de wederliefde die ik krijg!’ (*SBO, Ep. 85,1*): dat durft hij te schrijven aan Bernardus. En diens antwoord klinkt nogal hol. Maar het is niet anders...

En Willem probeert zijn eigen weg te gaan. Hij wordt ook cisterciënzer, tegen Bernardus’ raad in. Maar zoals dat gaat: het paradijs situeert zich niet in dit leven, ook niet in een cisterciënzerabdij. Zijn hart blijft onvervuld. En dan komt hij in contact met de kartuizers van Mont-Dieu. Zou de vervulling daar liggen? Neen, de vervullingsdroom valt niet te realiseren in dit leven. Is dit niet het verhaal van elk van ons?

Als slot wil ik nog de volgende anekdote kwijt. Het was mijn gewoonte om de *Opera omnia* van Ruusbroec van het begin tot het einde te lezen, en dan weer van vooraf aan te beginnen. Toen dat een keer of drie gebeurd was, kwam bij mij de vraag naar boven: wat ben ik nu aan het doen? Geniet ik van dat smakelijke Middelnederlands, of ben ik gegrepen door de inhoud? Want ik had inmiddels wel door dat ik die inhoud vaak behoorlijk saai en benepen vond. Bij gelegenheid sprak ik daarover met dom André Louf. ‘Ach’, antwoordde hij, ‘je moet ervan uitgaan dat een spiritueel auteur niet elke dag spetterende nieuwigheden creëert. Als het werk van die auteur zich kristalliseert rond één groot inzicht, nieuw of nieuw belicht, dan kan je zeggen dat je met een groot geestelijk schrijver te maken hebt’.

Onderhavig boek biedt ons een stevige brok uit het oeuvre van Willem – drie werken die grosso modo het hele leven van Willem bestrijken. Af en toe een taaie brok wellicht. Als wij ons doorheen de tekst aan het wroeten zijn, laten wij ons dan vergezellen door de vraag: ‘Welk facet

Inleiding

I. Biografie van Willem van Saint-Thierry¹

Een oude Latijnse *vita* uit de twaalfde eeuw begint met deze woorden: *Guillelmus natus apud Leodium*.² Hoe zullen wij deze simpele woorden vertalen: Willem werd geboren te Luik, ofwel in de omgeving van Luik, ofwel in het bisdom Luik? Een korte zin uit Willems elfde *Meditatie* leert ons dat hij in het jaar 1135 zestig jaar oud was. Hij werd dus geboren omstreeks het jaar 1075. Willem had een oudere broer, Simon, en hij werd bevriend met een jonge leeftijdgenoot, Rupert van Deutz. Zijn ouders waren niet onbemiddeld, maar zij behoorden niet tot de adel. Zijn moedertaal was Diets. Willem stierf in de cisterciënzerabdij van Signy (Signy l'Abbaye, Franse Ardennen) op 8 september 1148.

1. Jeugd en opvoeding

Tijdens het bestuur van prins-bisschop Notger (972-1008) werd Luik een belangrijk cultureel en politiek centrum. De stad kreeg zelfs de vleiende naam 'Athene van het Noorden'. Wij mogen veronderstellen dat Willem zijn eerste opvoeding kreeg in Luik. Zijn kennis van de Latijnse taal, zijn stijl en zelfs zijn handschrift verraden een degelijke opleiding in één van de Luikse scholen. Zijn literaire stijl sluit eerder aan bij die van Titus Livius dan bij de retorische taal van Cicero. Wij weten dat zijn vriend Rupert als jonge knaap intrad bij de benedictijnen van Saint-Laurent. Het is niet uitgesloten dat ook Simon en Willem op jonge leeftijd contacten hadden met dezelfde Luikse benedictijnergemeenschap. In het jaar 1091 benoemde keizer Hendrik IV zijn vertrouwensman Otbert tot bisschop van Luik. Deze benoeming gebeurde zonder de

1 Dit leven volgt op enkele details na het artikel dat verscheen onder het lemma 'Willem van Saint-Thierry', in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* 21 (2014), 1221.

2 *Vita Willelmi monachi Signiacensis*. CCCM 89, blz. 117.

goedkeuring van paus Urbanus II. De keizer was zijn beroemde knieval te Canossa in het jaar 1077 blijkbaar vlug vergeten. De pausgezinden van de stad Luik verzetten zich hevig tegen deze keizerlijke bisschop. Hun leider, abt Berengarius van Saint-Laurent, werd door bisschop Otbert meteen verbannen. De abt vertrok met de hele gemeenschap over Saint-Hubert naar een afgelegen abdijhoeve te Evergnicourt, een gehucht gelegen tussen Reims en Laon. Deze plaats ligt in het gebied van Champagne, dus buiten het bereik van de Duitse keizer. Samen met de gemeenschap van Saint-Laurent leefde Rupert daar als balling tussen de jaren 1092 en 1095. Tijdens dit laatste jaar bewerkte hertog Godfried van Bouillon een verzoening tussen bisschop Otbert en abt Berengarius. De benedictijnen keerden terug naar Luik. Maar Rupert bleef weigeren de priesterwijding te ontvangen uit de handen van een schismatieke bisschop. Hij liet zich pas wijden in het jaar 1106, nadat bisschop Otbert zich had verzoend met paus Paschalis II. Het is zeer waarschijnlijk dat Simon en Willem hun vaderstad Luik verlieten wegens de moeilijkheden van deze investituurstrijd. Wellicht vertrokken zij omstreeks het jaar 1095, want tijdens dat jaar excommuniceerde paus Urbanus II bisschop Otbert van Luik. De twee broers sloten zich niet aan bij de gemeenschap van abt Berengarius, maar zochten een onderkomen in de stad Reims. De grondige theologische kennis van Willem wekt het vermoeden dat hij daar vele jaren studeerde aan de kapittelschool van de Notre-Dame.

2. Benedictijn van Sint-Nicasius te Reims

Wij weten niet wanneer Simon en Willem zijn ingetreden in de abdij van Sint-Nicasius te Reims, waarschijnlijk vóór het jaar 1100. In het jaar 1112 werd Willem prior van die gemeenschap. Hij werd toen de opvolger van Geoffroy Col-de-cerf, die tot abt was gekozen van Saint-Thierry. Willem zou hem daar opvolgen in 1121, omdat Geoffroy toen abt werd van Saint-Médard te Soissons. (Van 1131 tot 1142 was Geoffroy bisschop van Châlons-sur-Marne.) De abdij van Sint-Nicasius was in het jaar 1090 hervormd door een groep monniken afkomstig uit de abdij Chaise-Dieu. Het religieus leven stond er op een hoog niveau en de bibliotheek gaf grote aandacht aan de patristiek. Willem werd er

ongetwijfeld een trouw bezoeker van de *Lares ecclesiasticae bibliothecae*.³ Deze *Lares* zijn de beschermgoden van het boekenbedrijf. In het jaar 1118 bezocht Willem met zijn abt Joran voor het eerst de jonge Bernardus, abt van Clairvaux. Wegens een slepende maagkwaal verbleef Bernardus een heel jaar buiten zijn klooster, namelijk in het landhuis ‘De reukerwten’ te Clémentpré, dat hem welwillend ter beschikking was gesteld door de edele dame Beatrix. Bernardus schreef haar op het einde van dat jaar een mooie dankbrief, uitgegeven als *brief* 118 van zijn correspondentie.⁴ Wat dit eerste bezoek van Willem betreft hebben wij het relaas van Willem zelf in het hoofdstuk 33 van zijn *Leven van Bernardus*:

In diezelfde tijd begon ook ikzelf Clairvaux en Bernard dikwijls te bezoeken. Eens kwam ik daar met een andere abt, en ik vond hem daar in een hutje, zoals men die wel voor melaatsen opricht bij een viersprong. Ik vond hem daar, zoals ik pas schreef, op bevel van de bisschop en van de abten vrij van alle huiselijke besommeringen, inwendige en uitwendige, alleen bezig met God en zichzelf, jubelend alsof hij in de geneugten van het paradijs vertoefde. Ik trad die koninklijke kamer binnen en toen ik die woning en haar bewoner beschouwde, boezemde mij dit huisje, God zij mijn getuige, zulk een grote eerbied in, alsof ik tot het altaar Gods naderde. Ik werd aangegrepen door zulk een innige genegenheid voor die man, en door zulk groot verlangen om met hem in deze armoede en eenvoud samen te wonen, dat als mij op die dag de keuze was gegeven, ik zeker zou hebben gewenst daar altijd bij hem te blijven om hem te dienen. Hij van zijn kant ontving ons met diep genoegen. Wij vroegen hem hoe hij het maakte, of hij het daar nogal kon stellen. Hij glimlachte fijntjes en zei: “O prima, tot voor kort gehoorzaamden mij redelijke mensen. Thans word ik door een gerecht oordeel van God verplicht te gehoorzamen aan een redeloos dier”. Hij bedoelde een boerse en opgeblazen kerel, zonder enige kennis, die blufte dat hij hem wel eens zou genezen van de ziekte waaraan hij leed, en aan wie hij door de bisschop, de abten en zijn medebroeders was overgeleverd.”⁵

Het is merkwaardig hoe de armoedige hut plots verandert in een koninklijke kamer en zelfs in een heilige plaats. De charme van die

3 Cf. *PL* 180,360.

4 *SBO* VII, 298-299.

5 *CCCM* 89B, blz. 58-59.

Willem van Saint-Thierry

Meditations

Meditatie 1¹

Gods voorbestemming en de vrije wil van de mens

5

1. *O onpeilbare rijkdom van Gods wijsheid en kennis! Hoe ondoorgroendelijk blijken zijn beslissingen, hoe onnaspeurlijk zijn wegen! Wie kent de gedachte van de Heer? Wie is zijn raadsman geweest?*² *Gij schenkt genade, Heer, aan wie Gij wilt en bewijst barmhartigheid aan wie Gij wilt. Dit hangt dus niet af van de wil of de inspanning van de mens, maar van uw ontferming, Heer onze God.*³

10

2. De lemen kruik wil zich bevrijden uit de hand van haar Boetseerder. Deze zegt tot haar door de mond van zijn Profeet: *Ik heb haar gemaakt; Ik zal haar blijven dragen*.⁴ Toch wil zij zich losmaken uit de hand die haar vasthoudt en die haar draagt, al is het dan om te vallen, om te breken en om kapot te gaan.⁵ En zij roept: *Wat heeft Hij nog te klagen? Wie immers kan zijn wil weerstaan?*⁶ En zij voegt eraan toe: *Waarom hebt Gij me zo gemaakt?*⁷

15

Eeuwige Wijsheid, met zulke woorden wordt Gij toegesproken door die aarden kruik van leem, een kruik vol smadelijke en agressieve woorden, helemaal klaar voor vernietiging.⁸ Met recht en reden zou zij voor U moeten sidderen en beven en zou zij tot U moeten bidden. *Het staat U immers vrij uit dezelfde klomp leem zowel kruiken te maken die in aanzien zullen staan als kruiken die alleen smaadt zullen kennen.*⁹

20

25

1 Latijnse tekst: CCCM 89, blz. 3-80.

2 Rom. 11,33-34

3 Rom. 9,15-16. Willem opent zijn *Meditaties* met een reeks Schriftcitaten waarin hij het probleem van de genade aan de orde stelt. Met Paulus affirmeert hij Gods soevereine vrijheid genade te schenken aan wie Hij wil. Over de invloed hierin van Johannes Scotus Eriugena (ca. 810-ca. 877), vgl. J.-M. Déchanet, *Guillaume de Saint-Thierry. Aux sources d'une pensée*. Théologie historique 49. Beauchesne, Parijs, 1978.

4 Jes. 46,4

5 Vgl. Lev. 15,12

6 Rom. 9,19

7 Rom. 9,20

8 Vgl. Rom. 9,22

9 Rom. 9,21. Willem benadrukt hier de wezenlijke afhankelijkheid van de mens ten aanzien van God, zijn Schepper, en stelt daarmee het probleem van de voorbeschikking of predestinatie aan de orde.

3. *De kruiken van uw erbarmen die Gij tot heerlijkheid hebt bestemd*¹⁰ klampen zich aan U vast. Zij spreken geen opstandige taal zoals de andere, maar zij erkennen U als hun Schepper en Boetseerder. De andere echter beschouwen zich als een klomp leem die door uw hand wordt bewerkt.
 30 Wee hen als ze daar ooit zullen uitvallen, want dan zullen zij breken, kapot vallen en in het niets verdwijnen. Dat weten zij maar al te goed en dankzij uw genade vallen zij niet.

4. Ontferm U, Heer, ontferm U. Gij zijt onze Boetseerder en wij zijn
 35 uw leem. Op een of andere wijze horen wij nog samen; wij worden nog gedragen door uw sterke hand; wij blijven ons vasthouden aan de drie vingers van geloof, hoop en liefde: uw vingers *waaraan het hele gewicht van de aarde hangt*¹¹ en dit gewicht is de solide massa van uw heilige Kerk.

Ontferm U, Heer, en houd ons goed vast, dat wij niet uit uw hand
 40 vallen. *Louter onze nieren en ons hart*¹² met het vuur van uw Heilige Geest, en *bevestig wat Gij in ons bent begonnen*.¹³ Maak dat wij niet volledig verdwijnen, en tot leem of tot het niets terugkeren.

5. Voor U¹⁴ en door U werden wij geschapen en daarom keren wij
 45 ons tot U.¹⁵ Wij erkennen U als onze Schepper en Boetseerder. Wij aanbidden U om de wijsheid waarmee Gij alles beschikt en wij smeken U om de goedheid en de barmhartigheid waarmee Gij alles in leven houdt en beschermt. Voltooi ons, Gij die ons hebt gemaakt; voltooi ons tot de volle gestalte van uw beeld en gelijkenis,¹⁶ want volgens dat model
 50 hebt Gij ons geboetseerd.¹⁷

6. De lemen kruik die ooit tot leem zal weerkeren durft U vragen – en haar stem klinkt als die van een kruik die met een smak neervalt

10 Rom. 9,23

11 Jes. 40,12

12 Ps. 26,2

13 Ps. 68,29

14 Vgl. Hoogl. 7,11

15 Vgl. Augustinus, *Confessiones* 1,1,1 (*CCSL* 27, blz 1).

16 Een centraal uitgangspunt van de theologische antropologie van Willem is, dat de mens geschapen is naar het beeld en de gelijkenis met God. Die gelijkenis ging te-lor door de zonde, maar door de genade wordt zij hersteld.

17 Vgl. Gen. 1,26